

RELAȚII SOCIALE ȘI ETNOLINGVISTICE ÎNȚRE ROMÂNII ȘI ITALIENII SOSIȚI ÎN ȚARA HAȚEGULUI

Drd. Ana-Maria BĂEȘTEAN-MIJA
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

***Abstract:** The Romanian language came into contact with Italian language in several ways, but the most important remains the direct contact achieved through the Italians who came from the northern regions of Italy to settle in Romania. They reached Hunedoara Lands, in the area of the city of Hațeg, settling in several villages. The emigration of Italians to Romania became more consistent in the 19th century, when they came to Romanian land to work on the construction of railways or in forest exploitation. It is important to study the way in which the identity formation of this community in Țara Hațegului was achieved in relation to the majority population of Romanians, as the social and political contexts contributed to the decrease of the population of Italians and, sometimes, to the erasure of the national identity. Following the research carried out on the ground, but also the study and comparison of the surveys carried out in the Italian communities in Romania and, especially, in Țara Hațegului, we observe the fact that during the communist period, the Italians in Țara Hațegului did not have at their disposal the necessary contexts for communication in Italian, so that the dialect was spoken only in the family and in one's own household or at the meeting of ethnic groups that came from the same area of Italy. Currently, in Țara Hațegului there are still descendants of the first Italian communities established in the area, but they married Romanian citizens and formed mixed families, so the language was lost over time.*

***Keywords:** linguistic contact, migration, dialect, bilingualism, censorship*

Limba română a intrat în contact cu italiana în mai multe moduri, dar cel mai important rămâne contactul direct ce s-a realizat prin intermediul italienilor care au venit din regiunile nordice ale Italiei să se stabilească în România. Aceștia au ajuns până în Ținuturile Hunedoarei, în zona orașului Hațeg, stabilindu-se în mai multe localități.

Acest subiect a mai fost tratat și cercetat în diverse lucrări și în anchete realizate pe teren de autori precum Ion Conea, Maria Iliescu, Alina Dorojan, Gabriel-Cătălin Stoian și alții, care au identificat diferite comunități de italieni pe teritoriul României și au studiat tipurile de relații sociale existente între comunitatea de italieni și comunitățile etnice locale. Observațiile lor arată faptul că, în timpul puternicei crize economice din Italia, România a făcut parte din categoria țărilor care au primit emigranți italieni, deoarece contextele politic și economic ale epocii erau favorabile. Astfel, la jumătatea secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în Țara Hațegului au ajuns numeroși italieni, pentru a lucra la exploatarea forestieră din Munții Retezat, de pe domeniile contelui Kendeffy. Cei veniți erau originari din regiunile Friuli și Veneto, fiind specialiști în lucrările de exploatare a lemnului și de amenajare a pădurilor.

1. Emigrația italienilor spre teritoriul românesc

Analizând în detaliu fenomenul emigrației italienilor, Alina Dorojan observă că fluxul migrator cel mai important sau *la grande migrazione*¹ a avut loc în perioada 1861-1914, însă nu consideră că acest fenomen este un răspuns la criza economică sau demografică apărută în Italia, ci o modalitate de a obține un venit care să le asigure, în permanență, condiții materiale decente.

La începutul secolului al XIX-lea, prezența italienilor este legată de comerț, mai ales în porturile de la Dunăre și Marea Neagră, dar aceștia au fost, de asemenea, chemați de domnitorii români ca profesori de muzică sau ca medici, iar apoi li s-au alăturat italieni care erau specialiști în lucrări forestiere, în construcții, fiind chemați de marile familii boierești².

De asemenea, autoarea susține faptul că există două tipuri de migrație, în ceea ce îi privește pe italieni: emigrație sezonieră sau temporară și emigrație permanentă.

Prima atestare a unei emigrații de lucru se plasează în jurul anului 1850, când un grup de italieni din regiunea Belluno a venit în Transilvania. Observăm faptul că aceasta este prima emigrație temporară a unui grup de bellunesi și, încă de la început, migrația temporară a avut ca scop lucrul în exploatarea forestieră și în carierele de piatră, iar, mai târziu, la finalul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, din categoria emigranților ce veneau pe perioadă determinată făceau parte și specialiștii în construcții³.

2. Italienii sosiți în Țara Hațegului – repere geografice și etnografice

Țara Hațegului, una dintre cele „mai însemnate și cunoscute vetre de civilizație și continuitate neîntreruptă din întreg spațiul românesc”⁴, se află în partea de sud-vest a Transilvaniei, fiind așezată pe drumul principal care leagă încă din Antichitate această regiune de Banat, dar și de zona Olteniei, prin pasul Vâlcanului. Prima atestare documentară a Țării Hațegului datează din anul 1247, din Diploma cavalerilor ioaniți, când aceasta constituia o parte a voievodatului lui Litovoi, ce avea centrul în Oltenia⁵.

Iancu Badiu notează în studiul său monografic despre zona Hațegului faptul că, după înfrângerea lui Litovoi, Țara Hațegului a făcut parte din Voievodatul Transilvaniei, devenind comitat⁶. Totodată, această zonă a avut propria nobilime, cneji români, iar familiile Kendeffy, Pogany, Nopcsa, Nalatz și Puy sunt cunoscute

¹ Alina Dorojan, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861-1916)*, p. 29.

² Gheorghe Brătianu, *Recherchés sur Vicina et Cetatea Alba: contributions à l'histoire de la domination byzantine et tatar et du commerce génois sur le littoral roumain de la Mer Noire*, București, 1935, doc. XL, apud Alina Dorojan, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861-1916)*, p. 30.

³ Alina Dorojan, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861-1916)*, p. 49.

⁴ Ioachim Lazăr, *Hațeg. Istorie, cultură și civilizație*, Hațeg, 1997, p. 5.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Iancu Badiu, *Orașul Hațeg sub stăpânirea austriacă 1688-1867*, Deva, Editura Karina, 2014, p. 10.

ca fiind originare din Țara Hațegului, membrii acestora ocupând diferite funcții nobile în comitatul Huneodara⁷.

Același autor notează faptul că populația orașului Hațeg și a împrejurimilor acestuia, în secolul al XVIII-lea, era formată din oameni liberi, adică cei care nu erau supuși nimănui, jeleri, aceștia fiind cei care lucrau terenurile Bisericii Romano-Catolice, și nobili. După recensământul din anul 1850, s-a stabilit faptul că, în zona orașului, erau 1194 de locuitori, dintre care 10 erau străini⁸. Tot în secolul al XVIII-lea, se consemnează prezența unor negustori greci și armeni pe ținuturile Hațegului, întrucât acesta se afla la granița cu Țara Românească și Banat, fiind străbătut de două drumuri comerciale importante, unul venind din Banat, prin Porțile de Fier ale Transilvaniei, și altul venind din Muntenia, prin pasul Vâlcan⁹.

Iancu Badiu menționează faptul că, la începutul secolului XX, din cauza imigrării masive a străinilor, populația Țării Hațegului, care fusese până atunci formată din români, s-a modificat considerabil, fiind alcătuită și din maghiari, nemți, armeni și romi. Recensământul din anul 1880 arată că, în oraș, locuiau 1224 de români, 281 de maghiari, 98 de germani și 25 de alte naționalități¹⁰. Se poate constata, astfel, că documentele atestă prezența unor străini pe teritoriul Țării Hațegului încă din secolele XIX-XX.

Gabriel-Cătălin Stoian este cel care a realizat mai multe cercetări în anumite localități din Țara Hațegului, între anii 2008-2009 și 2010-2011, cu scopul de a configura istoricul italienilor din Țara Hațegului, dar și de a stabili modul în care s-a realizat și s-a construit de-a lungul timpului identitatea acestei comunități în raport cu populația majoritară a românilor, dar și cu alte comunități etnice locale. Astfel, acesta notează că, la jumătatea secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, în Țara Hațegului a venit o populație considerabilă de origine italiană, pentru a lucra la activitățile de exploatare a lemnului din Munții Retezat, de pe domeniile contelui Kendeffy¹¹.

De asemenea, din anchetele realizate pe teren, autorul consemnează faptul că Pecol, cel care deținea fabrica de cherestea din zonă, a adus specialiști în transportul lemnului pe apă și în construcții forestiere din regiunile Friuli și Veneto, astfel că mulți dintre noii veniți erau originari din nordul Italiei¹². Pe lângă acești specialiști, au mai fost aduși cizmari, tâmplari sau constructori de case, însă, după ce a avut loc unirea Transilvaniei cu România, fiul lui Pecol, care era administratorul firmei, a plecat din țară, fapt care a condus la încetarea funcționării firmei și la

⁷ *Ibidem*, p. 11.

⁸ *Ibidem*, p. 25.

⁹ *Ibidem*, p. 129.

¹⁰ Traian Rotaru, *Recensământul din 1880 din Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Staff, 1997, *apud* Iancu Badiu, *Orașul Hațeg în perioada dualismului austro-maghiar 1867-1914*, Deva, Editura Karina, 2015, p. 37.

¹¹ Gabriel-Cătălin Stoian, *La povești cu și despre italienii din Țara Hațegului*, în Bokor Zsuzsa (coord.), *În căutarea țărâmului promis. Italienii din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, 2017, p. 268.

¹² *Ibidem*.

necesitatea italienilor rămași în zona Țării Hațegului de a-și găsi un alt loc de muncă¹³.

În tot acest timp, notează autorul, datorită dorinței de reîntregire a familiei, în zonă au venit și rudele celor care nu pleaseră după încetarea activității firmei în cadrul căreia lucrau, astfel înregistrându-se primele stabiliri permanente ale italienilor în Țara Hațegului. Aceștia au rămas în localitățile Sântămărie-Orlea, Rîu de Mori și Clopotiva, acolo unde se aflau, la început, așezările temporare ale italienilor care lucrau la exploatarea lemnului¹⁴. Fabrica de cherestea se afla la marginea localității Sântămărie-Orlea, acesta fiind locul unde au lucrat mulți dintre italienii veniți în zonă, dar acolo au fost angajați și români, pentru că exista o mare cerere a forței de muncă. Operațiunile desfășurate acolo nu necesitau multe cunoștințe specifice în domeniu, ci o experiență îndelungată în ceea ce presupunea transportul lemnului pe apă¹⁵.

Prezența italienilor în zona Țării Hațegului este atestată și de Ion Conea, în monografia pe care a realizat-o, aceștia stabilindu-se și în satul Clopotiva, în apropierea localității Rîu de Mori. Sociologul bucureștean menționează, de asemenea, așa cum se poate constata și la ceilalți autori, faptul că italienii au venit înainte de război, ca lucrători la firma de exploatare a lemnului, înființată de Eugenio Pecol, din nordul Italiei, din zona orașului Udine, iar situația lor materială nu era la fel de bună precum cea a ungarilor sau a românilor din sat¹⁶.

În prezent, în Țara Hațegului mai pot fi găsiți numai descendenții italienilor veniți în localitățile din zonă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Din cauză că aceștia au urmat școala în limba română, apoi s-au căsătorit cu români, formând familii mixte, dialectele vorbite în copilărie de unii dintre aceștia au fost uitate în timp. Cu toate acestea, prezența ultimilor vorbitori ai subdialectului belunez, Giovanna di Gaspero (n. 1942-d. 2020), și ai dialectului friulan, Guido Toniutti (n. 1942), rămân dovada concretă a contactului italo-român din Țara Hațegului.

Guido Toniutti locuiește în satul Rîu de Mori și se consideră ultimul *italiano vero* din zona Țării Hațegului, pentru că face parte dintr-o familie în care ambii părinți au fost de origine italiană. Acesta relatează povestea de început a noilor sosiți în zonă:

„Unii susțin faptul că italienii au venit în România atunci, pentru că țara lor era mai săracă, nu știu dacă e așa, dar aici ei au fost aduși de o firmă de exploatare, Pecol, de la Sântămărie, exact pentru acest gen de lucrări, exploatarea forestieră.

Ceea ce e important e că italienii care au venit aici, în Rîu de Mori și în Sântămărie, pe lângă faptul că erau meseriași în astfel de lucrări, ei au adus oameni pricepuți pentru prestări de diverse servicii, adică pantofari, frizeri, croitori, tâmplari și unii care se pricepeau la bucătărie, pentru că ei lucrau în

¹³ *Ibidem*, p. 268.

¹⁴ *Ibidem*, p. 269.

¹⁵ *Ibidem*, p. 274.

¹⁶ Ion Conea, *Clopotiva, un sat din Hațeg. Monografie sociologică*, vol. I-II, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940.

echipă și când serveau masa, făceau o mămăligă mare și mâncau toți împreună. Pot să spun că o lungă perioadă, italienii au fost considerați *vinituri*, dar relația dintre aceștia și comunitatea de români a fost întotdeauna una bună. Adevărul este că localnicii au avut ce învăța de la italieni.”¹⁷

3. Relațiile sociale și etnolingvistice dintre italienii și românii din Țara Hațegului

Italianii s-au adaptat foarte bine noului mediu în care se aflau. În ceea ce privește istoria familiei sale, Guido Toniutti mărturisește că primii care au sosit pe teren românesc au fost bunicii săi, veniți din regiunea Friuli:

„Bunicii au venit din nordul Italiei, zona Udine, localitatea Pontebba, aproape de granița cu Austria, pentru că zona respectivă avea un specific forestier și preocuparea lor, pe lângă altele, era și construcția de mijloace de scoatere a lemnului. Erau specialiști în baraje. Au venit în România atât bunicii paterni, cât și bunicii materni și pot să zic că sunt singurul italian adevărat în zonă. Restul provin din familii mixte. Părinții s-au născut aici, iar tata a fost maestru de vânătoare un timp. Bunicul patern a suferit un accident de muncă și tata a rămas orfan la vârsta de un an, dar bunica s-a recăsătorit tot cu un italian venit în România din zona Udine, Giovanni De Filippo. El a fost angajat ca maestru de vânătoare la domeniile regale de vânătoare de aici, din zona noastră. În copilărie, eu am vorbit dialectul friulan. Părinții mei au stat o vreme la Rîu de Mori, deoarece lucrau la contele Kendeffy, unde tata a fost gaterist. Apoi au fost mutați mai sus, la Gura Apei, pentru activități de silvicultură. Acolo se făcea sortarea lemnului care intra la gater, iar o parte era dusă cu trenul forestier de aici până la gara Cârnești, unde era încărcat și dus în Italia.”¹⁸

Pe lângă italienii care au sosit în Țara Hațegului din zona Udine, în localitatea Sântămărie-Orlea s-au stabilit grupuri de italieni din provincia Belluno, dar Guido Toniutti susține că între cele două comunități nu au existat legături de rudenie:

„Noi nu am avut legături de rudenie cu cei din localitatea Sântămărie-Orlea, pentru că ei proveneau din altă zonă, adică din provincia Belluno. Eu știu că ei erau specialiști în viaducte, apeducte și, pe lângă asta, erau pricepuți și în fasonarea pietrei pentru pavaje.”¹⁹

Descendentă a comunității de italieni de la Sântămărie-Orlea, Giovanna di Gaspero își amintește din primele relatări ale bunicii săi și, mai apoi, din mărturisirile și scrierile altor italieni care au plecat din țara lor faptul că situația economică de la sfârșitul secolului al XIX-lea din Italia era una precară, astfel că

¹⁷ Informații de teren, Guido Toniutti, Rîu de Mori, 10.05.2022.

¹⁸ Informații de teren, Guido Toniutti, Rîu de Mori, 10.05.2022.

¹⁹ Informații de teren, Guido Toniutti, Rîu de Mori, 10.05.2022.

mulți specialiști în domeniul construcțiilor nu aveau locuri de muncă, fiind nevoiți să plece:

„Italienii au venit în ținuturile hunedorene ca specialiști în lucrări de construcții: vile, biserici, castele, drumuri, viaducte, căi ferate, tuneluri sau oțelării. Pot spune că documentele pe care le-am citit atestă venirea lor în oțelării de fontă la Călan și la Oțelu Roșu, care se numea Ferdinand. Cei care au venit în zona Sântămăriei erau specialiști în lucrări forestiere, de la tăiere, aducțiune, până la transportul lemnului la fabrica din sat și se numeau *boscaioli*. Cei care se ocupau de lucrările de tăiere erau numiți *forestalli*. Italienii care au venit ca specialiști în lucrări forestiere sunt provenienți belunezi, udinezi, pontebani, barciani, carniani, clautani, din partea de sud și din alte provincii ale Italiei, păstrând, totuși, legătura cu cei de acasă, cu toate că românii au fost și sunt o nație primitoare.”²⁰

Integrarea și acceptarea rapidă a italienilor de către celelalte comunități etnice au avut loc datorită statutului social și profesional al acestora, astfel că, în urma relațiilor de conviețuire, s-au produs numeroase schimburi culturale. În ceea ce privește mâncărurile specifice și ocupațiile, după cum susține Gabriel-Cătălin Stoian, împrumuturile între comunitatea de italieni și cea de români au fost reciproce²¹. Pe de altă parte, în cazul sărbătorilor, al muzicii și al dansurilor specifice, a fost înregistrată o adoptare numai din partea italienilor a obiceiurilor locale. Acest lucru nu s-a întâmplat brusc, ci treptat, iar, printre cauzele care au provocat fenomenul acesta se numără zonele diferite de proveniență a italienilor, dar și distanța dintre localitățile unde s-au stabilit, cum se întâmplă în cazul localităților Sântămărie-Orlea și Rîu de Mori, precum și frumusețea folclorului din Țara Hațegului și necesitatea de a-l cunoaște pentru a putea participa la diferite evenimente precum căsătoriile mixte²².

4. Bilingvismul friulano-român și belunez-român

În vara anului 1964, Maria Iliescu a fost cea care a realizat diverse anchete dialectale în mai multe zone ale țării, acolo unde existau comunități de italieni importante, printre care se aflau și localitățile Sântămărie-Orlea și Rîu de Mori. Autoarea studiului *Le Frioulan à partir des dialects parlés en Roumanie* consemnează faptul că la acea vreme dialectele friulane de pe teritoriul României puteau fi împărțite în patru grupe principale, și anume: dialectul friulanei occidentale, cu variantele sale, dialectul din nordul regiunii Friuli, cu mai multe variante, dialectul estic, din jurul orașului Udine, și dialectul vorbit în jurul localității Cormons din Italia²³.

²⁰ Informații de teren, Giovanna di Gaspero, Sântămărie-Orlea, 16.11.2019.

²¹ Gabriel-Cătălin Stoian, *La povești cu și despre italienii din Țara Hațegului*, în Bokor Zsuzsa (coord.), *În căutarea tărâmului promis. Italienii din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, 2017, p. 283.

²² *Ibidem*.

²³ Maria Iliescu, *Le Frioulan à partir des dialects parlés en Roumanie*, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 26.

În anchetele sale, Maria Iliescu a observat faptul că unitățile lexicale obținute în urma discuțiilor avute cu cei intervievați conțin cuvinte de origine latină, germanică, de origine necunoscută, împrumuturi și cuvinte din italiana literară²⁴. Câteva exemple reprezentative, oferite de autoare, sunt numeroșii termeni în care se remarcă prezența elementului latin, dintre care amintim: „om < homo, kwarp < corpu, lènge < lingua, măn < manu, pît < pede, dormî < dormire, amâ < amare, farina < farina, frîgi < frigere”²⁵.

Totodată, autoarea consemnează, în studiul său, câteva observații referitoare la bilingvismul friulano-român, susținând faptul că influența limbii române s-a manifestat asupra friulanei mai ales la nivel lexical²⁶. Astfel, cuvintele românești împrumutate de friulani desemnează noțiuni care nu existau în limba coloniștilor sosiți în România. Câteva termeni preluați din română sunt *a angaja, liceu, medicament, inginer, musafir, ofițer, pașaport, poștă, televizor și vagon*²⁷.

La nivel morfologic, Maria Iliescu a observat că friulanii foloseau un viitor analitic, format din prezentul verbului *a vrea* și infinitivul verbului de conjugat și, de asemenea, utilizau prepoziția *a* în fața infinitivului²⁸. Totodată, cuvintele românești s-au adaptat sistemului fonetic friulan, astfel că *ă* a devenit *e*, în cuvinte precum *frementâ* < rom. frământa, *mèduva* < rom. mădăvă, iar *i* a devenit *a*, *e* sau *i*: *frementâ* < rom. frământa, *smantâna* < rom. smântână, *impôngi* < rom. împunge²⁹.

Autoarea a remarcat, de asemenea, că unor cuvinte românești li s-a adăugat o desinență de plural friulană: *-s*, în cuvinte precum *traktor-s, trandafir-s, rinik-s* și a existat, de asemenea, și un sufix care era folosit pentru a *friulaniza* un cuvânt românesc: *-ons: frimidons (firimituri), pistrons (pistru)*³⁰.

De asemenea, unele sintagme și expresii au fost calchiate după limba română: „det e fat = zis și făcut, la tròka de la ròya = albia râului, kusì di byel = așa de bine, no mi doy batùde = nu mă dau bătută”³¹.

Maria Iliescu susține în studiul său faptul că se pot stabili trei etape în evoluția contactului lingvistic ce are loc între vorbitorii dialectului friulan și vorbitorii limbii române, astfel: prima etapă cuprinde primii ani ai imigrației, când toți membrii comunității italiene încep să vorbească limba română, dar o utilizează numai în caz de necesitate, cu localnicii români sau la locul de muncă³². În cea de-a doua etapă, membrii comunității friulane vorbesc fluent limba română și încep să o utilizeze nu doar în caz de necesitate, astfel că limba primară, friulana, este limitată la domeniile fundamentale³³. Cea de-a treia etapă constă în inversarea raportului dintre limba primară a comunităților venite din regiunea Friuli, și anume friulana, și

²⁴ *Ibidem*, p. 205.

²⁵ *Ibidem*, p. 205-208.

²⁶ *Ibidem*, p. 227.

²⁷ *Ibidem*, p. 228.

²⁸ *Ibidem*, p. 229.

²⁹ *Ibidem*, p. 228-229.

³⁰ Maria Iliescu, *Le Frioulan à partir des dialects parlés en Roumanie*, București, Editura Academiei Române, 1972, p. 229.

³¹ *Ibidem*, p. 229-230.

³² *Ibidem*, p. 231.

³³ *Ibidem*, p. 231.

limba secundară, adică limba română. Descendenții membrilor vechii comunități lingvistice friulane au ca limbă primară limba română, transmisă în mod direct, iar friulana este vorbită de un număr tot mai redus de subiecți, utilizarea acesteia fiind foarte rară³⁴.

În ceea ce privește subdialectul belunez vorbit de italienii sosiți în Țara Hațegului, mărturia ultimei vorbitoare rămâne dovada faptului că italienii și-au conservat mult timp limba, fără influențe din partea românei. După ce s-a căsătorit însă, Giovanna di Gaspero nu a mai vorbit italiană, mai exact subdialectul belunez, și, odată cu trecerea timpului, multe dintre cuvinte au fost uitate. Cu toate acestea, după cum mărturisește chiar ea, își amintește câțiva termeni, atât în română, cât și în italiană, care denumesc anumite obiecte și activități pe care le făceau italienii care lucrau la exploatarea lemnului: *râzne* ‘drezine trase de cai cu care se transportau lemnele la gară’, *zateră* ‘plută’, *zateri* ‘plutași’, *menada* ‘operațiunea de transport a lemnului pe apă’, *menauși* ‘cei care efectuau operațiunea de transport a lemnului pe apă’, *claus* ‘aglomerarea de lemne pe la coturi, în traseul lor de la munte la vale’, *langhirolo* ‘uncaltă pentru agățat și tras lemnul din sau de pe apă, din lemn de brad, subțire și lungă de 5 până la 7 metri, cu o cange la vârf’, *zgrinfi* ‘gheare pe care muncitorii le puneau peste papuci să nu alunecă’³⁵.

Alte denumiri specifice activităților de la pădure desfășurate de italieni sunt: *zatiera* ‘baraj de lemn prin care trecea apa cu lemnul’, *cășițe* sau *la cazeta* ‘construcție triunghiulară din lemn, care se umplea cu bolovani, ca atunci când apa venea în cantitate mare și cu viteză să nu strice marginile barajului’, *roaște* ‘canale căptușite cu bușteni’, *goange* ‘cale ferată din lemn, șina de lemn, pe care aluneca râzna’, *izitură* ‘complex de bazin cu scoc, porți și greblă’, *gerla* ‘coș din nuiele, conic, cu o parte dreaptă la spate și una boltită, în care se aduceau alimentele la munte’³⁶. De asemenea, proiectarea liniilor pe care se transportau lemnele de pe un vârf de munte pe altul se făcea noaptea, cu focuri și cu făclii. Astfel, înclinația liniilor se putea verifica mai bine, pentru că nu existau instrumente de măsurare specifice³⁷.

În ceea ce privește îmbrăcămintea, Giovanna di Gaspero mărturisește că bărbații purtau pantaloni din postav, impregnați cu seu de oaie, pentru ca apa să nu treacă prin ei, numiți *bragoni*, vestă, care se numea *il gile*, cămașă, *la camicia*, suman, *giaccone*, manta, *mantello*, pălăria se numea *il borsellino*, iar căciula de iarnă, căptușită cu saten, *il capello*. De asemenea, mai purtau ciorapi lungi de lână, numiți *calzoni*, bocanci cu talpă de lemn, impregnați cu seu de oaie, care se numeau *scarponi*, dar și pantofi din postav, cusuți manual, numiți *scarpeți*³⁸. Femeile purtau furou, numit *la sotto gonna*, fustă, care se numea *gonna*, cămașă, *la camicetta*, corset, numit *il bustino*, o pelerină mare cu glugă, care se numea *mantello*, dar și mănuși, numite *il guanti*, fular, *la siarpa*, și saboți cu talpă de lemn, care aveau

³⁴ *Ibidem*, p. 231.

³⁵ Informații de teren, Giovanna di Gaspero, Sântămărie-Orlea, 16.11.2019.

³⁶ Informații de teren, Giovanna di Gaspero, Sântămărie-Orlea, 16.11.2019.

³⁷ Informații de teren, Giovanna di Gaspero, Sântămărie-Orlea, 16.11.2019.

³⁸ Informații de teren, Giovanna di Gaspero, Sântămărie-Orlea, 16.11.2019.

bretele sau *bride*, numiți *i zoccoli*. Femeile măritate purtau părul prins în coc, iar pe cap nu aveau pălărie și nici batic³⁹.

Giovanna di Gaspero mărturisește, de asemenea, că o bună parte din cuvintele pe care și le amintește fac parte din domeniul culinar. Astfel, printre ustensilele pe care le foloseau italienii în bucătărie se află *caliera di rame* 'căldare pentru mămligă', *frissoria* 'tigaie', *mestolia* 'sucitor', *tagliere* 'tocător', *la pentola* 'cratiță' și *la pentolone* 'crăticioară'. Dintre ingredientele și mâncărurile specifice amintim: *polenta* 'mămăligă', *frico* 'omletă', *formaggio* 'brânză', *parmigiano* 'parmezan', *lentichie* 'linte', *fagiolini* 'fasole verde', *faggioli* 'fasole boabe', *radicchio* 'cicoare', *finocchio* 'fenicul', *carcioffi* 'anghinare', *il crauti* 'varză', *funghi porcini* 'ciuperci', *spezzatino* 'tocăniță', iar *juful* era o supă ce conținea numai apă fierbinte, sare, usturoi și ulei⁴⁰.

Giovanna di Gaspero își amintește, de asemenea, două cântece pe care mama sa i le spunea înainte să adoarmă:

Stella, stellina/ La note si avvicina/ La luna traballa/ La muca e ne la stalla/ La pecora l'agniello/ La mama con fratello/ E tutti fan la nana/ Sul cuore della mamma.

*Ursula badursula/ Che fas tu sul quel vis?/ Io mangio pan e cocullis/ Espeto mio mari/ Mio mari endat in Francia/ Aprender la bilancia/ Pesar il barbe croc/ Che canta di e notte/ Cro, cro, cro*⁴¹.

Totodată, Giovanna di Gaspero își amintește un cântec pe care copiii îl spuneau de mai multe ori atunci când învățau perioadele zilei: dimineață, prânz și seară:

*Quando l'alba si vicina/ Canta il galo a la galina/ Chichirigi, chichirighi/ Eco ora meridiana/ Canta allegra la campagna/ Ding, ding, dong, ding, dong/ Se la luna, se la stella/ Canta il grillo/ So al cello/ Cri, cri, cri, cri cri/ Buono note!*⁴²

Așadar, din cele relatate de Giovanna di Gaspero putem constata că aceasta era singura persoană din zona Hațegului care mai vorbea subdialectul belunez. Cuvintele amintite anterior sunt preponderent substantive și pot fi remarcate câteva asemănări, numai la nivel fonetic, între acestea și cuvintele românești, însă doar în ceea ce privește obiectele de vestimentație și pe cele din bucătărie.

Gabriel-Cătălin Stoian susține, în studiul său, faptul că în perioada comunistă, italienii din Țara Hațegului nu au avut la dispoziție contextele necesare comunicării în italiană, astfel că se vorbea în dialect doar în familie și în propria gospodărie sau la întâlnirea unor etnici care proveneau din aceeași zonă a Italiei⁴³. De asemenea, menționează autorul, în interacțiunile italienilor care vorbeau dialecte diferite, se folosea limba italiană standard, dar, odată cu trecerea timpului, limba

³⁹ Informații de teren, Giovanna di Gaspero, Sântămărie-Orlea, 16.11.2019.

⁴⁰ Informații de teren, Giovanna di Gaspero, Sântămărie-Orlea, 16.11.2019.

⁴¹ Informații de teren, Giovanna di Gaspero, Sântămărie-Orlea, 16.11.2019.

⁴² Informații de teren, Giovanna di Gaspero, Sântămărie-Orlea, 16.11.2019.

⁴³ Gabriel-Cătălin Stoian, *La povești cu și despre italienii din Țara Hațegului*, în Bokor Zsuzsa (coord.), *În căutarea țărâmului promis. Italienii din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiul Problemelor Minorităților Naționale, 2017, p. 289.

română împreună cu anumite elemente păstrate din dialect a devenit principala modalitate de comunicare⁴⁴. Cauzele care au dus la apariția acestui fenomen sunt multiple, după cum susține și Gabriel Stoian în studiul său, dintre care cele mai importante sunt nevoia unei comunicări într-o limbă care să fie cunoscută de cei care fac parte dintr-un grup de oameni de etnii diferite, cunoașterea insuficientă a limbii italiene standard de către cei care au mers la o școală cu predare în limba română sau în limba maghiară, dar și distanța și lipsa relaționării cu rudele din țara de origine⁴⁵.

5. În loc de concluzii

În urma cercetării realizate pe teren, dar și a studierii și a comparării anchetelor realizate în comunitățile de italieni din România și, mai ales, în Țara Hațegului, am constatat faptul că fenomenul migrației a fost prezent mereu în Italia, cauza principală fiind dorința de a avea o stare materială bună și o sursă de venit permanentă. În secolul al XIX-lea, emigrația a luat amploare, din cauza unor schimbări demografice, economice și politice, astfel că mulți italieni au plecat spre alte țări din Europa și nu numai, în căutarea unui loc de muncă.

Au existat, de asemenea, trei tipuri de emigrare, cea sezonieră, cea temporară și cea definitivă, primele două fiind predominante în spațiul românesc, întrucât majoritatea muncitorilor veneau la începutul primăverii și se întorceau în Italia odată cu venirea toamnei. Au existat însă și foarte mulți italieni care s-au stabilit definitiv în unele zone ale țării, aducându-și cu ei familiile din Italia, iar descendenții acestora trăiesc și astăzi în România.

Cu toate că documentele istorice atestă prezența italienilor pe teritoriul actual românesc încă din secolul al XII-lea, iar, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, au fost fondate colonii comerciale genoveze și venețiene pe țărmul Mării Negre, emigrația italienilor spre România a devenit mai consistentă la sfârșitul secolului al XIX-lea, când, în Țara Hațegului, a venit o comunitate importantă din zona orașului Udine, dar și din provincia Belluno, stabilindu-se ulterior în localități precum Sălașu de Sus, Clopotiva, Rîu de Mori, iar cei mai mulți în satul Sântămărie-Orlea.

În ceea ce privește contactul dintre italienii sosiți și românii din Țara Hațegului, am observat faptul că noii veniți și-au păstrat mult timp dialectele vorbite, fără intruziuni din partea românei, dar și obiceiurile alimentare, ocupațiile sau religia. Treptat însă, au început să existe împrumuturi reciproce în ceea ce privește mâncărurile specifice, dar, în cazul sărbătorilor, al folclorului și chiar al confesiunii, s-a înregistrat numai adoptarea celor locale de către italieni. Acest lucru s-a întâmplat din cauza zonelor eterogene de proveniență a italienilor, a lipsei unor cadre culturale clar conturate, a distanței dintre cele două localități unde numărul de italieni era semnificativ, dar, mai ales, din necesitatea de a cunoaște toate aceste lucruri, pentru a putea participa la diverse evenimente organizate în cadrul familiilor mixte.

Din mărturiile Giovannei di Gaspero, ultima vorbitoare a dialectului belunez, și ale lui Guido Toniutti, acesta vorbind dialectul friulan în copilărie, se

⁴⁴ *Ibidem*, p. 289.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 289-290.

observă faptul că au existat mai multe cauze care au dus la dispariția acestor dialecte pe care le vorbeau italienii sosiți în zona Țării Hațegului. Amintim aici cenzura din timpul regimului comunist, distanța și lipsa comunicării cu rudele din Italia, căsătoriile mixte, precum și faptul că fiii și nepoții primilor italieni sosiți au urmat școala în limba română, astfel că se vorbea în dialect doar în propria gospodărie sau în întâlnirile dintre italienii ce proveneau din aceleași zone.

În ceea ce privește corespondența italienilor, am observat că, în Țara Hațegului, a existat o încercare de reafirmare a identității naționale a italienilor, prin înființarea de către Eugenio di Gaspero, fratele Giovannei di Gaspero, a unei filiale a Comunității Italienilor din România, cu sediul la Sântămărie-Orlea, al cărei scop a fost tocmai reluarea legăturilor cu cei din Italia, dar și cu membrii organizațiilor locale din România. Odată cu trecerea timpului, interesul pentru activitățile desfășurate în cadrul comunității a scăzut, astfel că activitatea a fost oprită.

Așadar, bazându-ne pe mărturiile redade și nu numai, se poate afirma faptul că între români și italieni există o legătură directă ale cărei rădăcini pot fi fixate în zona Hațegului încă din secolul al XIX-lea, când aceștia din urmă au ajuns pe teritoriul românesc actual. Deși graiurile lor au fost conservate mult timp, din cauza faptului că aceștia s-au căsătorit cu românii și au format familii mixte, treptat limba lor s-a pierdut în timp. Ultimii vorbitori ai dialectelor belunez și friulan din Sântămărie și Rîu de Mori rămân dovada concretă a contactului italo-român din Țara Hațegului.

Bibliografie

- BADIU, Iancu, *Orașul Hațeg sub stăpânire austriacă 1688-1867*, Deva, Editura Karina, 2014.
- BADIU, Iancu, *Orașul Hațeg în perioada dualismului austro-maghiar 1867-1914*, Deva, Editura Karina, 2015.
- CONEA, Ion, *Clopotiva, un sat din Hațeg. Monografie sociologică*, vol. I-II, București, Institutul de Științe Sociale al României, 1940.
- DOROJAN, Alina, *L'emigrazione italiana nelle terre romene (1861-1916)*, teză de doctorat, disponibil pe:
<https://arcadia.sba.uniroma3.it/bitstream/2307/4187/1/L%27emigrazione%20italiana%20nelle%20terre%20romene%20%281861-1916%29.pdf>, accesat la data de 16.08.2023.
- ILIESCU, Maria, *Le Frioulan à partir des dialects parlés en Roumanie*, București, Editura Academiei Române, 1972.
- LAZĂR, Ioachim, *Hațeg. Istorie, cultură și civilizație*, Hațeg, 1997.
- STOIAN, Gabriel-Cătălin, *La povești cu și despre italienii din Țara Hațegului*, în Bokor Zsuzsa (coord.), *În căutarea țărâmului promis. Italienii din România*, Cluj-Napoca, Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, 2017, p. 266-293, disponibil pe:
<https://books.google.ro/books?id=bbVDDwAAQBAJ&pg=PA274&lpg=PA274&dq=fabrica+de+lemn+santamarie-orlea>, accesat la data de 15.04.2023.

Interlocutorii de origine italiană:

Giovanna di Gaspero (căsătorită Moga), n. 1942 - d. 2020, Sântămărie-Orlea, jud. Hunedoara
 Guido Toniutti, n. 1942, Rîu de Mori, jud. Hunedoara